

ГО «СПРАВА КОЛЬПІНГА В УКРАЇНІ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ЛЕСІ
УКРАЇНКИ

Факультет психології та соціології
Кафедра педагогічної та вікової психології
БРЕСТСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені О.С.ПУШКІНА
Волинський підрозділ асоціації політичних психологів України
УТВ: ВОЛИНСЬКИЙ АКМЕ-УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ, ОРТОБІОЗ ТА ПАЛІАТИВНА ДОПОМОГА

із циклу:

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА:
ПОШУК ПСИХОЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ НА ВИКЛИКИ
СУЧАСНОСТІ

Матеріали VI науково-практичної конференції
та форуму Університетів Третього Віку
21-22 Листопада 2019 рік

ЛУЦЬК - 2019

ГО «СПРАВА КОЛЬПІНГА В УКРАЇНІ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ЛЕСІ
УКРАЇНКИ

Факультет психології та соціології
Кафедра педагогічної та вікової психології
БРЕСТСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені О.С.ПУШКІНА
Волинський підрозділ асоціації політичних психологів України
УТВ: ВОЛИНСЬКИЙ АКМЕ-УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ, ОРТОБІОЗ ТА ПАЛІАТИВНА ДОПОМОГА

із циклу:

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА:
ПОШУК ПСИХОЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ НА ВИКЛИКИ
СУЧАСНОСТІ

Матеріали VI науково-практичної конференції
та форуму Університетів Третього Віку
21-22 Листопада 2019 рік

ЛУЦЬК - 2019

УДК 159.9 : 316.6
ББК 88

Рекомендовано до випуску
вченою радою факультету психології та соціології
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(протокол №4 від 6 листопада 2019 року)

Редакційна колегія

Вірна Жанна Петрівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології СНУ імені Лесі Українки – головний редактор;

Гошовський Ярослав Александрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології СНУ імені Лесі Українки – заступник головного редактора;

Лазорко Ольга Валеріївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології і соціології СНУ імені Лесі Українки – заступник головного редактора;

Леонюк Надія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан соціально-педагогічного факультету Брестського державного університету імені О.С.Пушкіна – заступник головного редактора;;

Гошовська Дарія Тарасівна – кандидат психологічних наук, доцент – член редакційної колегії;

Вічалковська Наталія Калинівна – кандидат психологічних наук, доцент, – член редакційної колегії.

Іванашко Оксана Євгенівна – кандидат психологічних наук, доцент – член редакційної колегії.

Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу : Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності // Матеріали VI науково-практичної конференції та форуму університетів третього віку (21-22 листопада 2019 року, м. Луцьк) / За заг. наук. ред. Ж. П. Вірної. – Луцьк :СНУ імені Лесі Українки, 2019. – 290 с.

Збірник містить матеріали VI науково-практичної конференції та форуму університетів третього віку (21-22 листопада 2019 року, м. Луцьк). Висвітлюються актуальні фундаментальні та прикладні питання сучасної психологічної науки, медицина та педагогіки.

Адресовано науковцям-психологам, соціологам, педагогам, медикам, викладачам закладів вищої освіти, практичним психологам, студентам, усім, хто зацікавлений у розгляді та вирішенні поставленої проблеми.

ЗМІСТ

Бочелюк В.Й. Соціально-психологічні особливості розвитку людей літнього віку в сучасному суспільстві.....	8
Вірна Ж.П. Самореалізація та її відсутність: невідповідність самому собі, соціофобія та втеча від реальності	13
Васютинський В.О. Психологічний контекст звинувачення молоддю представників старшого покоління	15
Гошовський Я.О. Комунікативна депривація як негативний чинник психоемоційних станів людей літнього віку	21
Журавльова Л.П., Романова М.К. Психологія екологічної свідомості в акмеогенезі	27
Лазорко О.В. Концепція «LIFELONG LEARNING»: сучасний тренд чи виклик сьогодення?	38
Леонюк Н.А. Социальная активность пожилых людей и механизмы ее формирования	41
Процюк Р.Г., Власова-Процюк Г.Й., Бондаренко Я.В. Паліативна допомога хворим на туберкульоз	49
Савелюк Н. М. Психологічні безпека та благополуччя особистості у вимірі світоглядного континууму «релігійність – атеїстичність»	58
Хазратова Н.В. ANTI-AGE коучинг як засіб адаптації людини літнього віку в сучасному суспільстві	71
Aggrey-Fynn Elizabeth, Scientific Supervisor: Lazorko Olga Theoretical analysis of the phenomenom of emotion in psychological literature	83

оптимістично ставиться до життя, розглядає старість як природне явище); настанова залежності (властива індивідам, які проявляють пасивність і схильність до залежності від інших); захисна настанова (такі індивіди бояться смерті і маскують свою безпорадність перед цим фактом підсиленням зовнішньої діяльності); настанова ворожості (такі індивіди не можуть змиритись з неминучими віковими обмеженнями, заздять молодим, агресивні щодо інших); та ж настанова ворожості, але спрямована на самого себе.

Для оптимального розвитку компенсаторних механізмів потрібно, насамперед, виробити нові установки і орієнтувати себе на нові цілі. Відзначимо, що інтелектуальні здібності на початку старості не тільки не слабшають, але навіть удосконалюються. Ослаблення інтелекту з віком проявляється в певному уповільненні сприйняття, зменшенні об'єктивності мислення та суджень. Це пов'язано не тільки з фізіологічними змінами, але і зі зміною способу життя. У старості шлях збереження інтелекту пов'язаний з підтримкою активної взаємодії із соціальним середовищем, спілкуванням із різними людьми.

Література

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди (Психология человеческих взаимоотношений) / Берн Э. – М. 2017. – 298.
2. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
3. Лангмейер И. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек; пер. Г. А. Овсянникова. – Изд. 1-е русск. – Прага : ЧССР : Авиценум. Медицинское издательство, 1984. – 334 с.

Журавльова Л.П., Романова М.К.

ПСИХОЛОГІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В АКМЕОГЕНЕЗІ

Подано результати експериментального дослідження особливостей прояву структурних елементів екологічної свідомості особистості дорослого віку та чинників її розвитку в акмеогенезі.

Розкрито онтогенетичні та статеві особливості розвитку екологічної свідомості, виокремлено її специфіку становлення в зрілому дорослому віці.

Ключові слова: *екологічна свідомість, дорослий вік, акмеогенез, екоспрямованість.*

Сучасна екологічна криза є загрозою не лише для матеріального аспекту земного життя, а й для його ідеального світу, та є наслідком деструктивних процесів в духовному розвитку людства. Той стан, в якому наразі знаходиться екологія, сприяє тому, що гостро піднімається проблема не лише довголіття землян, їх психічного здоров'я, а буття людини загалом. Усвідомлюючи це, суспільство починає аналізувати й переглядати результати власної діяльності, бере відповідальність за теперішній стан своїх взаємин з природою, намагається вплинути на особистісні орієнтири світогляду прийдешнього покоління, розвиваючи найбільш прогресивний тип світогляду – екоцентризм. Трансформація свідомості людей, зокрема їх світогляду все нагальніше вимагає розвитку останнього від *егоцентризму* до *екоцентризму*. Саме екоцентрична спрямованість зумовлює гармонійний розвиток екологічної свідомості особистості, усвідомлення нею симбіотичної єдності з навколишнім світом, її здатність бути відповідальною за нього.

Основою екоцентризму є пріоритетність духовних цінностей і системного світогляду, ідеї коеволюційної єдності людини і природи (В. І. Вернадський, Е. Леруа, А. Л. Чижевський, П. Тейяр де Шарден), ставлення до об'єктів природи, як до самоцінних та рівноправних.

Багато вітчизняних і зарубіжних психологів, таких як І.М. Забелін, В. Кеннон, О. І. Салтовський, Б.Т. Лихачов, Є. Н. Петрова, О.Л. Яншин та ін., розмірковують над проблемою гармонійного співіснування людини і природи, неспоживацького ставлення до неї. Найбільш повно це питання розкривається такими дослідниками, як В.Л. Верник, Дж. Гібсон, Дж. Голд, С.Д. Дерябо, Т.В. Іванова, О.М. Львовичкіна, В.І. Панов, В.А. Скребец, В.А. Ясвін та ін.

Екологічну свідомість в рамках екологічної психології зазвичай розглядають в трьох основних аспектах: функціональному, онтогенетичному та соціогенетичному (А. А. Алдашева, О. В. Білоус, Е.

В. Гірусов, О. В. Грезе, О. С. Мамешина, В. І. Медведєв, Т. Ф. Юркова та ін.). Як феномен вона переважно досліджується з позицій структурного (С. Д. Дерябо, С. В. Шмалей, В. А. Ясвін) та соціально-психологічного (Г. В. Акопов, О. І. Чердимова) підходів. Враховуючи роль духовного виміру свідомості (Б. Г. Мещеряков, В. П. Зінченко, В. Франкл), вчинкового потенціалу (М. М. Бахтін, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн) та трансцендентних явищ у становленні людини як частини гармонійного цілого – Всесвіту (Л. П. Журавльова, В. В. Козлов, П. Тейяр де Шарден) – слід приділити особливу увагу *інтегративному підходу до вивчення розвитку екологічної свідомості особистості* [4].

Дослідження екологічної свідомості особистості є особливо актуальним для представників дорослого віку. Адже доросла людина, яка знаходиться в процесі акмеогенезу, є активним суб'єктом взаємин в системах «людина – природа», «людина – світ».

Як особлива форма індивідуальної та суспільної свідомості, екологічна свідомість, розвивається у відповідності до закономірностей становлення людської психіки і детермінується об'єктивними (внутрішніми і зовнішніми) та суб'єктивними (внутрішніми) факторами. Динаміка онтогенетичного розвитку екологічної свідомості має загальнопсихологічну, вікову, статеву, а також індивідуальну специфіку [2, 3, 4].

Якщо говорити про визначення *екологічної свідомості*, то можна сказати, що це специфічна форма суспільної та індивідуальної свідомості, особливістю якої є психічне відображення штучного довкілля та природного середовища (зокрема, людини як невід'ємного елемента екологічної системи), внутрішніх світів (власного та Іншого); рефлексії, переживання щодо місця і ролі людини в світі Природи; здатність до відповідних саморегуляції та побудови ставлень у системі «Я – Світ» [4, 5].

Екологічна свідомість є складним структурним утворенням. Виділяємо такі компоненти в *структурі екологічної свідомості* особистості: екологічний світогляд (екологічні потреби й екологічні цінності), вчинковий потенціал (екоцентрична спрямованість) та

система екологічних ставлень особистості до Світу (система емпатійних ставлень і самоставлення (аутоемпатія), усвідомлення власного Я як невід'ємної частини Світу) [4, 5].

Метою дослідження було емпіричне вивчення особливостей розвитку екологічної свідомості в дорослому віці.

Припускалося, що у зрілому дорослому віці внаслідок процесів особистісного зростання, становлення та універсалізації суб'єктності розвивається екоцентрична спрямованість, яка зумовлює актуалізацію найвищих рівней та форм розвитку екологічної свідомості особистості. Базовою внутрішньою умовою становлення екологічності в акмеогенезі є актуалізація та розвиток вчикової активності.

Завданнями дослідження були наступні: експериментальне вивчення особливостей прояву структурних елементів екологічної свідомості та чинників її розвитку в особистості дорослого віку; визначення особливостей онтогенетичного розвитку та статевої диференціації екологічної свідомості дорослої особистості.

В рамках дослідження використовувалися наступні **методи**: емпіричні (спостереження, бесіда, анкетування; констатувальний і формувальний експерименти); психодіагностичні тести та методики, зокрема модифікована авторами методика діагностики міри задоволеності основних потреб, методика вивчення ціннісних орієнтацій А. І. Моткова і Т. О. Огневої, модифікована авторами методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса, методика діагностики емпатії особистості у зрілому віці Л. П. Журавльової, тест самоставлення Р. С. Пантілеєва – для дослідження структурних компонентів екологічної свідомості дорослої людини; діагностика самоактуалізації особистості А. В. Лазукіна в адаптації Н. Ф. Каліної – для визначення рівня розвитку вчинкової активності особистості у дорослому віці; статистичні (лінійний кореляційний аналіз Пірсона; t-критерій Стьюдента).

Дане дослідження охоплювало 291 дорослу особу (141 чоловік і 150 жінок) наступних вікових категорій: від 21 до 30 років (рання дорослість) – 73 респонденти (36 чоловіків і 37 жінок); від 31 до 40

років (середня дорослість) – 72 респонденти (35 чоловіків і 37 жінок); від 41 до 45 років (період кризи середнього віку) – 72 респонденти (35 чоловіків і 37 жінок); від 46 до 60 років (зріла дорослість) – 74 респонденти (35 чоловіків і 39 жінок). Серед них вищу освіту мали 143 респонденти (70 чоловіків і 73 жінок) та середню спеціальну освіту 148 респондентів (71 чоловік і 77 жінок).

Відповідно до завдань дослідження мало кілька етапів.

На першому етапі з метою вивчення *екологічних потреб* використовувалася модифікована методика діагностики міри задоволеності основних потреб [4]. Систему основних потреб за А.Маслоу, що охоплює матеріальні потреби, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби у визнанні та потреби у самовираженні, доповнено блоком потреб екологічної тематики: «відчувати і розуміти навколишній світ», «піклуватися про рослини і тварин», «досягти гармонії зі Світом».

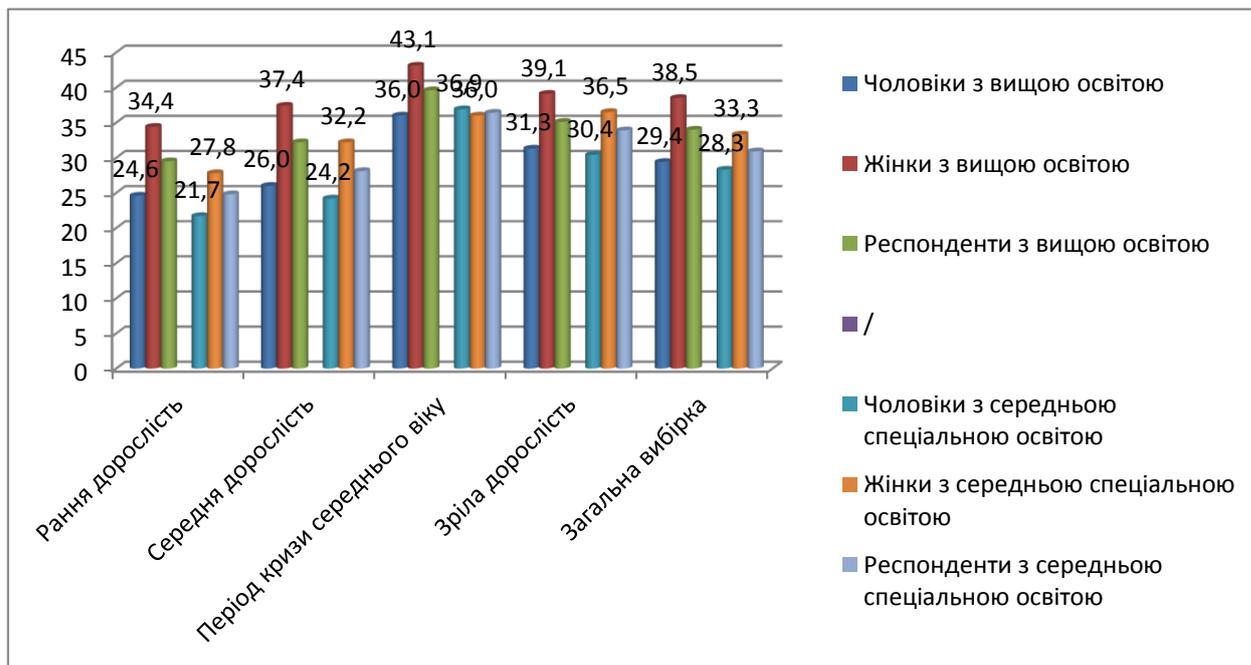
За результатами проведеного дослідження було виявлено, що міра задоволеності екологічних потреб загалом у дорослих чоловіків і жінок знаходяться у зоні часткової незадоволеності. На жаль, їх екологічні потреби в ієрархії шести основних типів потреб займають останнє місце, що є показником деструкцій в онтогенетичному розвитку екологічної свідомості особистості.

У респондентів з вищою освітою і у респондентів жіночої статі дані потреби виявилися більш задоволеними в порівнянні з респондентами з середньою спеціальною освітою і респондентами чоловічої статі.

Також була виявлена тенденція до залежності показників міри задоволеності екологічних потреб випробовуваних від їх віку. Найбільш високі показники міри незадоволеності екологічних потреб мали досліджувані, які переживали кризу середнього віку. Як стверджує В. А. Роменець [1], той період життя людини, коли настає криза середини життя, є вкрай значущим для становлення екологічної свідомості в плані її продуктивності на основі розвитку активності особистості на рівні «вчинку» і його актуалізації (основної внутрішньої умови розвитку екологічності особистості).

Також структурним елементом світоглядного компоненту екологічної свідомості дорослої особистості, що досліджується, є її *екологічні ціннісні орієнтації*. За результатами дослідження міри значущості, реалізованості та конфліктності реалізації екологічних ціннісних орієнтацій виявлено їх статову диференціацію. Більш високі показники мають жінки, порівняно з чоловіками. Також спостерігається рівноцінність щодо значущості і міри реалізованості екологічних цінностей в житті дорослих людей з різним рівнем освіченості. У респондентів загальної вибірки констатовано досить високі показники міри значущості і реалізованості екологічних цінностей і низьку конфліктність в їх реалізації. При атрибуції детермінації реалізації екологічних цінностей респонденти віддавали перевагу внутрішнім чинникам над зовнішніми.

Наступним феноменом, який досліджувався та відноситься до структурних елементів світоглядного компоненту екологічної свідомості особистості, є екологічна (*екоцентрична*) *спрямованість* дорослої людини (рис. 1). Для дослідження екоцентричної спрямованості особистості було модифіковано методику діагностики спрямованості особистості Б. Басса: 27 тверджень, кожне з яких передбачає три варіанти відповідей, згідно різновидів спрямованості особистості, доповнено варіантами екологічної спрямованості [4]. Виявлено досить низький рівень сформованості екологічної свідомості в досліджуваних експериментальної вибірки: загалом в респондентів показники екоцентричної спрямованості були нижчими, порівняно з іншими видами спрямованості особистості. Більш високі показники екологічної спрямованості демонстрували жінки в порівнянні з чоловіками, а також досліджувані з вищою освітою в порівнянні з тими, які мали середню спеціальну освіту. Слід відзначити позитивну онтогенетичну динаміку екоцентричної спрямованості особистості дорослого віку.

Рис. 1. Особливості розвитку екоцентричної спрямованості на різних етапах дорослості

Наступним етапом нашого експериментального дослідження є вивчення особливостей розвитку системи ставлень дорослої особистості до Світу: рівней розвитку її емпатійності, яка репрезентує емпатійні ставлення до світу та особливості самоствавлення. За результатами аналізу рівня розвитку емпатійності дорослих осіб виявлено, що більшість з них має середній рівень розвитку вище зазначеного феномену, при цьому він вищий у жінок, порівняно з чоловіками. Підтверджено значущість психологічної кризи середнього віку для розвитку та прояву таких форм емпатійності як співпереживання, співчуття та внутрішнє сприяння об'єктам, на які була спрямована емпатія.

Крім того, було доведено, що доросла людина має середні значення показників шкал, які репрезентують ознаки її самоствавлення.

Таким чином, було виявлено, що показники самоствавлення особистості, які репрезентують характеристики самоповаги (зокрема, за шкалами «самовпевненості» і «самокерування») були вищими у чоловіків, порівняно з жінками. При цьому, особи жіночої статі відрізнялися більш високими, в порівнянні з чоловіками, показниками

за шкалою «самоприйняття». Жінки з вищою освітою краще інших груп усвідомлюють власну самоцінність. При цьому найвищі показники діапазону самоприниження та самознищення мають жінки з середньою спеціальною освітою. Розглядаючи онтогенетичну динаміку особливостей самоствавлення дорослої особи, спостерігаємо позитивну тенденцію в розвитку таких негативних ознак як закритість, внутрішня конфліктність, самозвинувачення, а також ознак самоствавлення, що репрезентують характеристики самоповаги особистості: самоприйняття та самоприв'язанність.

На наступному етапі дослідження за результатами вивчення особливостей *самоактуалізації* особистості респондентів було виявлено, що доросла людина має середній рівень розвитку загальної самоактуалізації. При цьому дані показники майже не залежали від статі і рівня освіченості. Найбільш низькі показники шкал, що відносяться до самоактуалізації, в вибірці в цілому були виявлені за шкалою «спонтанність», а найнижчі – за шкалою «орієнтація в часі».

Виявлено, що гармонійність і цілісність екологічної свідомості є більш узгодженою у чоловіків, порівняно з жінками. З віком у респондентів, які мають вищу освіту, гармонійність екологічної свідомості зберігається гірше, ніж у респондентів, які мають середню спеціальну освіту. Доведено, що зміни в розвитку екологічної свідомості особистості в дорослому віці зумовлюються недостатньо розвиненою системою її ставлень до Світу, зокрема, деструктивними ознаками самоствавлення.

Крім цього, було визначено загальний рівень розвитку екологічної свідомості особистості, який утворюється як сума трьох показників – екологічного світогляду, екоцентричної спрямованості і системи екологічних ставлень людини до Світу (таблиця 1).

Таблиця 1

Рівні розвитку екологічної свідомості особистості дорослого віку

Вік	Стать	Освіта	Рівні розвитку екологічної свідомості						
			високий		середній		низький		
			кількість	%	кількість	%	кількість	%	

21 – 30	Чоловік и	Вища	1	5,6	14	77,8	3	16,7
		С/спеціальна	1	5,6	12	66,7	5	27,8
		Загалом	2	5,6	26	72,2	8	22,2
	Жінки	Вища	4	22,2	13	72,2	8	22,2
		С/спеціальна	1	5,3	16	84,2	2	10,5
		Загалом	5	13,5	29	78,4	3	8,1
	Загаль- на вибірка	Вища	5	13,9	27	75,0	4	11,1
		С/спеціальна	2	5,4	28	75,7	7	18,9
		Загалом	7	9,6	55	75,3	11	15,1
31 – 40	Чоловік и	Вища	2	11,8	13	76,5	2	11,8
		С/спеціальна	3	16,7	14	77,8	1	5,6
		Загалом	5	14,3	27	77,1	3	8,6
	Жінки	Вища	6	30,0	13	65,0	1	5,0
		С/спеціальна	2	11,8	14	82,4	1	5,9
		Загалом	8	21,6	27	73,0	2	5,4
	Загальн а вибірка	Вища	8	21,6	26	70,3	3	8,1
		С/спеціальна	5	14,3	28	80,0	2	5,7
		Загалом	13	18,1	54	75,0	5	6,9
41 – 45	Чоловік и	Вища	7	41,2	9	52,9	1	5,9
		С/спеціальна	4	22,2	13	72,2	1	5,6
		Загалом	11	31,4	22	62,9	2	5,7
	Жінки	Вища	7	38,9	10	55,6	1	5,6
		С/спеціальна	4	21,1	15	78,9	0	0
		Загалом	11	31,4	22	62,9	2	5,7
	Загаль- на вибірка	Вища		40,0	19	54,3	2	5,7
		С/спеціальна	8	21,6	28	75,7	1	2,7
		Загалом	22	30,6	47	55,3	3	4,2
46 – 60	Чоловік и	Вища	4	22,2	13	72,2	1	5,6
		С/спеціальна	4	23,5	11	64,7	2	11,8
		Загалом	8	22,9	24	68,6	3	8,6
	Жінки	Вища	6	35,3	11	64,7	0	0,00
		С/спеціальна	6	27,3	14	63,6	2	9,1
		Загалом	12	30,8	25	64,1	2	5,1
	Загаль- на вибірка	Вища	10	28,6	24	68,6	1	2,9
		С/спеціальна	10	25,6	25	64,1	4	10,3
		Загалом	20	27,0	49	56,2	5	6,8
21 – 60	Чоловік и	Вища	14	20,0	49	70,0	7	10,0
		С/спеціальна	12	16,9	50	70,4	9	12,7
		Загалом	26	18,4	99	70,2	16	11,3
	Ж ін ки	Вища	23	31,5	47	64,4	3	4,1

Загаль- на вибірка	C/спеціальна	13	16,9	59	76,6	5	6,5
	Загалом	36	24,0	106	70,7	8	5,3
	Вища	37	25,9	96	67,1	10	7,0
	C/спеціальна	25	16,9	109	73,6	14	9,5
	Загалом	62	21,3	205	70,4	24	8,2

Наслідком диференціації вибірки відповідно до рівня розвитку екологічної свідомості стало утворення трьох груп досліджуваних: з низьким, середнім і високим рівнями розвитку екологічності. Більшість респондентів має середній рівень розвитку екологічної свідомості (70,4%). Впродовж онтогенезу спостерігається її позитивна динаміка. При цьому жінки мають більш високий рівень її розвитку, порівняно з чоловіками, проте в останніх вона є більш гармонійною, порівняно з жінками. Значна розбалансованість між рівнями розвитку системи екологічних ставлень особистості до Світу та екологічного світогляду у деяких дорослих осіб свідчить про певні деформації в їхньому особистісному розвитку.

Підводячи підсумки, на основі здійсненого нами теоретичного та емпіричного дослідження особливостей розвитку екологічної свідомості особистості в дорослому віці зробимо наступні **висновки**:

1. Розвиток екологічної свідомості впродовж акмеогенезу зумовлюється об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Базовою суб'єктивною внутрішньою умовою розвитку екологічної свідомості дорослої людини є її вчинкова активність, що проявляється через наявність в неї системного світосприймання, усвідомленої потреби в самоактуалізації та прагнення до саморозвитку.

2. Констатовано наступні вікові особливості розвитку екологічної свідомості: а) виокремлено три рівні розвитку екологічної свідомості дорослих осіб: високий, середній, низький, – при цьому встановлено, що більшість респондентів має середній рівень розвитку їхньої екологічності (70,4%); б) спостерігається позитивна онтогенетична динаміка розвитку мір задоволеності екологічних потреб, значущості й мір реалізації екологічних цінностей в реальному житті; в) екоцентрична спрямованість у переважній більшості дорослих в ієрархії інших типів спрямованості – на себе, на

справу, на спілкування – займає останнє місце; г) у зрілому дорослому віці внаслідок процесів особистісного зростання, становлення та універсалізації суб'єктності розвивається екоцентрична спрямованість, яка зумовлює актуалізацію найвищих рівней та форм розвитку екологічної свідомості особистості. Базовою внутрішньою умовою становлення екологічності в акмеогенезі є актуалізація та розвиток вчкової активності; д) виявлено негативну тенденцію в розвитку таких деструктивних ознак самоствавлення дорослої особи як закритість, внутрішня конфліктність, самозвинувачення одночасно з позитивною динамікою в розвитку її самоприйняття і самоприв'язанності.

3. Існує статева диференціація особливостей та умов розвитку екологічної свідомості: експериментально виявлено вищі показники розвитку екологічної свідомості у жінок, порівняно з чоловіками, проте, екологічна свідомість чоловіків є більш гармонійною, порівняно з жінками.

4. Розвиток екологічної свідомості особистості в дорослому віці обумовлюється рівнем її освіченості. Впродовж акмеогенезу в осіб з вищою освітою показники екологічної свідомості вищі, вони мають більш позитивне інтегральне відчуття «за» власне Я, порівняно з респондентами, які мають середню спеціальну освіту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні механізмів розвитку універсальної екологічної свідомості, істотною ознакою якої є готовність до прояву повного потенціалу власних здібностей та здатність до створення таких умов життя, в яких відбувається коеволюція внутрішнього та навколишнього світів: об'єктів природи, оточуючих людей, Всесвіту.

Література

1. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой [Текст] / В. А. Роменець. – 2-е изд. – К. : Лыбидь, 2003. – 232 с.
2. Журавльова Л.П., Романова М. К. Вплив емпатії на розвиток екологічної спрямованості жінок дорослого віку / Лариса Петрівна Журавльова, Марина Костянтинівна Романова // Вісник Одеського

національного ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 8. – Вип. 22 (2). – С. 25–35.

3. Журавльова Л.П., Романова М. К. Чинники розвитку екологічної свідомості у ранньому дорослому віці / Лариса Петрівна Журавльова, Марина Костянтинівна Романова // Освіта регіону. – 2013. – №2 (32). – С. 249–254.

4. Журавльова Л.П., Романова М. К. Особливості онтогенетичної динаміки розвитку екологічної свідомості дорослої особистості / Лариса Петрівна Журавльова, Марина Костянтинівна Романова // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, [за ред. С. Д. Максименка]. – 2013. – Т. XV. – Ч. 1. – С. 112–121.

5. Романова М. К. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості у дорослому віці: автореф. дис. ... на здобуття наук.ступеня кандид. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Одеса, 2015. – 21 с.

Лазорко О.В.

КОНЦЕПЦІЯ «LIFELONG LEARNING»: СУЧАСНИЙ ТРЕНД ЧИ ВИКЛИК СЬОГОДЕННЯ?

Необхідність впоратися зі швидкими змінами в науці та техніці в 21 столітті та необхідність адаптації до викликів суспільства знань спричинили потребу у навчанні протягом усього життя. Навчання протягом усього життя (Lifelong Learning) - важливий виклик майбутнього нашого суспільства; це необхідність часу, а не можлива опція чи модний тренд; це більше, ніж освіта або тренінг дорослих - це спосіб життя та світоглядна позиція особистості. Метою статті є опис змін у системі освіти за останні десятиліття, зумовлених технологічними інноваціями та демографічною кризою та їх впровадженням у життя. Проаналізовано характеристики нових середовищ навчання та концепцію довготривалого навчання для осіб «третього віку».

Ключові слова: концепція «Lifelong learning», освіта для дорослих, навчання протягом життя, третій вік.

Україна відноситься до країн з достатньо високим рівнем старіння населення. Так, за значенням частки осіб віком 60 років і